

УДК 1.17.37.01

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.2.08

М. І. Сторожик,
викладач кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна
e-mail: m.iva@meta.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6412-5182>

ЕТИЧНІ ЗНАННЯ В ОСВІТЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті розкрито сутність соціально-філософського підходу до етичного знання в освітянській традиції. Нестримний розвиток сучасної цивілізації зумовлює кризові ситуації, які є загрозою для існування буття людини. А це дає можливість відповісти на вічні питання про співвідношення суцього і належного, про усвідомлення актуалізації етики у соціально-філософській думці, у культурі, в освіті. Водночас актуалізується теоретизування та практичне застосування моральних цінностей в усіх сферах суспільної діяльності. Важливим завданням етики як сутнісного аспекту сучасної освітянської традиції є становлення моральної особистості. Здійснено аналіз історичного розвитку моралі, історію становлення та розвиток етичних теорій, цінностей, категорій, концепцій, етапи історичного розвитку етичної думки їх взаємозв'язок з матеріальним та духовним, життям людей і суспільства. Розкрито сутність етичних знань, моральних принципів, моральних норм, життєвих орієнтацій, а саме – такі знання відіграють роль у визначенні спрямованості моральної культури особистості, що є показником рівня її соціалізації, носієм смислів людського буття. Актуалізовано необхідність формувати етичну культуру, моральні принципи, моральні норми, які застосовують у національних, політичних, екологічних, економічних, правових, соціальних сферах, у розвитку культури етичного мислення, яке спроможне вирішувати найскладніші в моральному відношенні життєві проблеми. Визначено шляхи етизації освіти та людини. Таким чином, актуалізуються завдання етики щодо її застосування в освіті, а відтак, у всіх сферах людського буття.

Ключові слова: освіта, етика, етичні знання, моральні цінності, моральна особистість, моральна діяльність, життєві орієнтації.

Досить актуальним у наші дні постало питання щодо місця етики, моральних цінностей в освітянській традиції та культурі у площині саме національної освіти. При цьому зосереджується увага на питаннях методології викладання етики у закладах вищої освіти, спрямована на дослідження конкретних моральних суджень, рішень, практик, різноманітних сфер людської діяльності, таких як право, соціологія, політика, економіка, екологія, техніка тощо. «Адже цінності, які сповідує особистість, визначально впливають на її компетентність, оскільки від них залежить, на творення добра чи зла спрямовуються знання, уміння та навички, врешті професійний і соціальний досвід, якими володіє фахівець, здійснюючи ту чи іншу професійну діяльність» [13, с. 625], що забезпечує нормальну практику сучасного суспільства.

Останнім часом у світі екзистенція сучасної людини вбачається як кризова. Саме така кризовість робить можливим повернення людини до моральних цінностей. Адже суспільство дійшло висновку про необхідність гуманізації життя. «На відміну від етосів мораль рефлексує щодо належного, а отже, норм і цінностей, а також загальних принципів, якими вона засадничується, і переводить їх в обов'язки, які діють у конкретних ситуаціях людських відносин. Тому мораль передбачає когнітивний рівень, що постає як етика» [8, с. 17]. Звідси актуалізується проблема етичного знання, проблема цінностей як смисложиттєвих орієнтирів і регуляторів людських стосунків, і орієнтація людини у суспільстві. Відомо, що для етики притаманним є інтерес і до етичної теорії, і до формування етичних кодексів – етика педагога, етика соціального працівника, етика еколога, політика, науковця, юриста тощо. На основі етичних кодексів оцінюється діяльність у тій чи іншій виробничій сфері. Тому не можна недооцінювати викладання етики у закладах вищої освіти, а розпочинати потрібно зі школи. Перше знайомство з етичними знаннями, цінностями моралі, які втілюються у звичаях, традиціях тощо, людина отримує від батьків. «Звичаї – це правила поведінки, які панують в даних конкретних суспільствах, належачи певним конкретним народам. Але поняття «мораль» постулює ще й певну узгодже-

ність суспільних звичаїв тієї чи тієї культури чи країни з моральною, точніше, моральнісною поведінкою, з правильним життям окремої людини» [7, с. 15]. Це сприяє розумінню того, що етика регулює діяльність людини, її моральні норми, служить соціальному, політичному, культурному, екологічному, економічному тощо прогресу суспільства, утвердженню принципів відповідальності, справедливості, гуманізму.

У зв'язку з цим метою статті є обґрунтування актуальності формування етичного знання у сфері сучасної національної освіти в умовах її модернізації. Треба визнати, що в умовах глобалізації постає пріоритет моральних цінностей, де зосереджується увага на моральних принципах, моральних нормах, моральній відповідальності. Зважаючи на це, завданням роботи постало висвітлення етапів історичного розвитку етичного знання.

Новизна даного питання репрезентується соціально-філософським аналізом ретроспективного погляду з позицій сьогодення на етапи етичного знання освітянської традиції, на підставі якого встановлено, що етична концепція соціалізації особистості залежить від етизації освітнього процесу, що сприятиме формуванню морально-ціннісних орієнтацій, їх взаємозв'язок з матеріальним та духовним життям людей і суспільства, для самореалізації, саморозвитку людини. Це дає змогу зрозуміти необхідність гуманізації соціального буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етичні питання в процесі освіти і виховання досліджувалися ще у працях античних філософів Платона, Аристотеля, Сенеки та інших. Моральні цінності знайшли своє відображення як у роботах зарубіжних філософів і педагогів Б. Спінози, І. Канта, Е. Фрома, Я. Коменського, І. Песталоцці, Я. Корчака, В. Франкла, А. Швайцера, А. Шопенгауера та ін., так і в працях українських філософів – Г. Сковороди, К. Ушинського, П. Блонського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Юркевича та ін. Більшість їх робіт розкриває проблеми розвитку особистості, питання етики відповідальності, свободи, ціннісних орієнтацій тощо.

У сучасній національній освіті морально-етичні проблеми, світоглядні питання, ціннісні орієнтації, проблеми розвитку особис-

тості досліджують В. Андрущенко, Н. Анацька, В. Баранівський, Г. Берегова, В. Бех, Т. Гардашук, М. Згуровський, Л. Губерський, В. Гур, Д. Дзвінчук, А. Єрмоленко, І. Зязюн, М. Кисельов, В. Кремень, В. Лозовий, В. Лук'янець, В. Лях, В. Малахов, З. Самчук, Т. Щириця та ін. У роботах цих дослідників розглядаються етичні питання, що потребують свого вирішення через сферу освіти і виховання, оскільки моральні цінності є фундаментом розвитку нації.

Протягом тривалого часу у процесі історичного суспільного розвитку відбувалося становлення етичного знання. Завдання, які знаходились у компетенції етики, формувалися у різних культурах і мали свою тривалу історію. «Загальнолюдська мораль насамперед включає фундаментальні норми і правила, що регулюють людські взаємини і життєвий устрій. Починаючи з первісної епохи історії людства, утверджуються певні норми стосунків між батьками та дітьми, старшими та молодшими, здоровими та хворими тощо. Впродовж усієї історії скрізь схвалювались такі моральні якості, як співчуття та підтримка слабких, дружня приязнь, правдивість, ввічливість тощо, здебільшого засуджувались брехливість, зрадництво, жорстокість тощо» [5, с. 11]. Це дає підстави стверджувати, що моральні цінності за своєю сутністю мають загальнолюдську важливість і водночас регулюють взаємини людей і їх життєвий устрій: «... загальнолюдська мораль – це система, що кристалізується в ході людської історії, збагачується новими вимірами, новим людським смислом, охоплюючи чимраз нові культурні регіони, все глибше проникаючи у свідомість конкретних особистостей. Її основи становлять загальнолюдські абсолютні цінності, які модифікуються у вигляді конкретно-історичних моральних норм» [5, с. 11].

Засновником науки етики та творцем самого цього терміна є давньогрецький філософ Аристотель. Спочатку термін «етика» означав спільне житло, місце перебування, із часом з'являється інший зміст: звичай, вдача, характер, добродієність. «Таким чином, за наявності добродієності двох [видів], як мислительної, так і етичної, мислительна виникає і зростає головним чином завдяки навчанню, і саме тому потребує досвіду та часу, а етична народжується звичкою, звідки й отримала назву: від етос, тобто «звичка» та «норов, характер» звідки походять терміни «етичний, моральний тощо» [2]. Звідси постає твердження, що у різні часи становлення етичного знання,

його проблематика неодноразово змінювалась. В умовах античної доби етичне знання зосереджувалося на добродіях: мужність, мудрість, справедливість, досконалість. «Отже, основоположне [визначення таке]: [етична] добродієність (ή ἀρετή) – це здатність чинити найкращим чином [у всьому], що стосується задоволень і страждань, а зісутність (ή κακία) – це її протилежність. Це ж, виявляється, очевидно, ще й з наступного. Три [речі] ми обираємо і трьох уникаємо: перші три – це прекрасне, корисне і доставляюче задоволення, а другі протилежні цьому – ганебне, шкідливе, доставляюче страждання; у всьому цьому чеснотливий (Ὁ ἀγαθός) чинить правильно (κατ'ῥωτικὸς ἐστίν), а поганий (Ὁ δὲ κακός) помиляється (ἀμαρτητικός ἐστίν), причому головним чином у зв'язку із задоволенням. Адже саме воно є загальним для живих істот і супроводить [нас] у всьому тому, що підлягає обранню: адже і прекрасне, і корисне також здаються такими, що приносять задоволення» [2].

У «Нікомаховій етиці» у другій книзі Аристотель роз'яснює природу виникнення чеснот різного виду. Так, чесноти розумові розвиваються завдяки навчанню, а чесноти моральні – завдяки звичці. І перші, і другі чесноти передбачають багаторазове повторення, коли сенс таких повторень полягає в набутті навичок. «Отже, не від природи і не всупереч природі існують у нас добродієності, але придбати їх для нас природно, завдяки ж привчанню (διὰ τοῦ ἔθους) ми в них удосконалюємося. Тому-то й треба визначити якості діяльностей (τὰς ἐνεργείας τοιαύτας): відповідно до їх відмінностей розрізняються й устої. Так що зовсім не мало, а дуже багато, можливо навіть усе, залежить від того, до чого саме привчатися з самого дитинства (ἐκ νέων)» [2]. Зрозуміло, що Аристотель чітко висловлює думку з приводу потреб етики, де наголошує, що людина не лише має знати сутності чеснот, а перш за все стати людиною добродієсною і навчатись добродієності має з дитинства.

В умовах пізньої античності етична проблематика знаходить своє продовження у працях одного з представників етики римського стоїцизму Луція Аннея Сенеки. У цьому контексті його «Моральні листи до Луцілія» охоплюють велику кількість етичних проблем, сутність яких полягає у роздумах про моральне вдосконалення, про дружбу, про багатство й убогість, про життя і смерть, про цінність

часу тощо: «... величезна частина життя пропадає у тих, хто робить щось не так, як треба, чимала – у тих, хто взагалі нічого не робить, а вже все життя – у тих, хто робить не те, що треба... Отож роби, мій Луцілію, як пишеш: охоплюй усі години. Запанувавши над сьогоднішнім днем, не так залежатимеш од завтрашнього. Життя, поки його відкладаємо, минає. Все, Луцілію, чуже нам, один тільки час – наша власність» [14, с. 1]. А тому цінуючи час, ми дедалі більше уваги приділяємо питанням людського щастя та пошуку шляхів до нього і робимо тим самим себе щасливими.

Сенека пропагує моральні цінності як смисложиттєві орієнтири тому, що вчитися чеснотам означає позбуватися власних пороків. Він розкриває сутність мужності, доброчесності, хоробрості, вірності, поміркованості, людяності тощо, через співвіднесення їх з добром і злом, що передбачає вдосконалення душі, тобто самовдосконалення особистості. «Мужність, коли вона в тілі прекрасному, вабить ще більше. Мужність не потребує оздоб. Сама ж вона, найкраща оздоба, мовби освячує тіло, в якому перебуває... Нема нічого достойнішого, нічого прекраснішого, ніж доброчесність. І все те, що робиться з її волі, – благо, а значить – бажане» [14, с. 71–77]. А відтак, «... доброчесною вона стане лише тоді, коли її розум буде світлий, відвертий, згідний з волею природи. От такою є доброчесність, тобто те, що чесне, те, що є самотнім благом людини» [14, с. 95]. Самовдосконалюючись, людина стає мудрішою, а мудрість – наше надбання. «Мудрість – найдосконаліше благо людського духу. Філософія – це любов до мудрості, постійне її прагнення. Вона спрямовує нас до того, чого сягнула мудрість. Відомо, від чого походить назва філософії: саме ймення вказує на предмет її любові» [14, с. 120]. Як бачимо, Сенека відповідну увагу приділив значенню філософії як напряму з дослідження сутності моралі і розділив філософію на три частини: моральну, натуральну і раціональну, тобто етику, філософію природи і логіку. «Чимало видатних мислителів стояло на тому, що треба розрізняти три частини філософії: філософію моральну, філософію природи і філософію розуму. Перша доводить до ладу людську душу. Друга досліджує природу. Третя вникає у властивості слів, у їхній порядок, розглядає способи доведення, аби під виглядом правди не прокралася брехня» [14, с. 131]. Наслідок такої світоглядної орієнтації дає змогу сформуванню чесності та інших чеснот, що у злагоді з

природою, підтверджують можливість людині позбуватися небажаних пороків і якомога більше вдосконалюватись.

В етичних знаннях Нового часу знайшли своє продовження судження Давньогрецької етичної традиції і, відповідно, нова етична думка успадковує та змінює ідеї морального розвитку, які орієнтуються на буржуазні засоби виробництва, на раціоналістичний тип світогляду. Філософи Нового часу розробили нову концепцію – теорію природного права, зокрема Бенедикт Спіноза у своїх етичних знаннях ґрунтується на парадигмі вічності і нескінченості природи, яку уподібнює з Богом. У своєму трактаті «Етика, доведена в геометричному порядку» автор поєднує принципи раціоналізму і пантеїзму. Такі чесноти як розумність, моральність, добро пояснював як найвищий рівень всесвіту. «Під чеснотою і здатністю (potentia) я розумію одне і те саме; тобто чеснота, оскільки вона відноситься до людини, є сама сутність або її природа, оскільки вона має здатність виробляти що-небудь таке, що може бути зрозуміле з одних лише законів її природи» [16], а етичну поведінку – як взаємозв'язок світу і нескінченної природи.

Бенедикт Спіноза вбачав спадкову природу людини, вважаючи в ній суб'єкта моральних стосунків, а тому запропонував концепцію інтелектуального добра, пояснюючи, що розум людини, пізнаючи її природу, стає дієвим поведінням особи, а відтак його варто називати не знанням, а любов'ю або добром. «Усякий за законами своєї природи необхідно відчуває потяг до того, що вважає добром, або відвертається від того, що вважає злом... Пізнання добра і зла є самий афект задоволення або незадоволення, оскільки ми усвідомлюємо його; тому кожен необхідно відчуває потяг до того, що вважає добром, і навпаки, відвертається від того, що вважає злом. Але це потяг є не що інше, як сама сутність або природа людини. Отже, всякий за законами своєї природи необхідно відчуває потяг до того, чи відвертається від того і т.д.» [16]. Більше того, інтелектуальне добро проявляє сутність людини, зближує її з природою, вводить у взаємовідношення зі світом.

Найвищим досягненням етичних традицій Нового часу стали етичні знання німецького класичного раціоналізму. Більше того, відбувається становлення завершених філософських систем, і одна з

них – практична філософія, тобто етика. При цьому одним зі знаменитих представників німецької етичної традиції був Іммануїл Кант, який твердив, що моральні цінності існували набагато раніше, ніж практичні знання про світ. Його етика обов'язку цілеспрямована у царину належного, а не емпіричного тому, що в людському розумі емпіричні знання закладені, як переддосвідні знання, а моральність – це охоче підпорядкування особистості обов'язку. Етичні погляди Іммануїл Кант виклав в етико-філософському творі «Критика практичного розуму», де розкриває основні ідеї щодо уявлення персональної свободи волі або трансцендентальної свободи, морального закону тощо. «Матерія практичного принципу – це предмет волі... Якщо він визначає підставу волі, то правило волі підкоряється емпіричній умові (стосовно визначального уявлення до почуття задоволення і невдоволення) і, отже, не є практичний закон. А від закону, якщо в ньому відволікаються від усякої матерії, тобто від кожного предмета волі (як визначальної підстави), не залишається нічого, крім форми загального законодавства. Отже, розумна істота або не може свої суб'єктивно практичні принципи, тобто максими, мислити собі також і в якості загальних законів, або вона повинна визнати одне лише їх форму, згідно з якою максими підходять для загального законодавства, що само по собі робить їх практичними законами» [9]. Досліджуючи проблему, Іммануїл Кант протиставляє способи дії волі, порівнюючи чуттєву і раціональну дію, надаючи перевагу раціональній, а підставою для цього є дієва послідовність. При цьому, якщо домінує воля на противагу почуттям особистісним, це значить, що моральна засада постала максимою поведження. Оскільки людина є особою слабкою, то для неї моральний закон може мати силу лише імперативу. У процесі виховання, що формує людську індивідуальність, Іммануїл Кант пропонує категоричний імператив: «роби тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти в той самий час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом, – це є вимогою до людської волі керуватися моральним законом, привести свої максими у відповідність до нього. Категоричний імператив зобов'язує кожну людину ставитися до людства у своїй особі і в особі будь-якого іншого так само, як до мети, і ніколи – тільки як до засобу» [6, с. 33]. На підставі сказаного через обов'язок стверджується і поширюється на всіх моральний закон, гідність і відповідальність.

Уміння розумно обирати добро і діяти мудро за вибором особистість утверджує гідність і гуманізм, а відтак актуальним залишається вислів, що людина існує як ціль сама собі, а не як засіб: «... «чистий моральний інтерес» відповідно до морального закону формується як справедливе ставлення до інтересів інших людей як суб'єктивних, але об'єктивних у своєму рівному значенні моральної цінності» [4, с. 47].

Розгляд історії становлення етичного знання в Україні припадає на часи існування Київської Русі. Етична проблематика цього періоду переважно орієнтується на потреби державотворення згідно з християнськими моральними цінностями, тобто етико-філософська думка простежується у тенденціях релігійної культури, де устанавлюється образ гармонійного життя людини із самим собою та зі світом.

У Просвітницькі ідеї вагомий внесок у розвиток етичного знання освітанської традиції зробив Григорій Сковорода. Його погляди на виховання особистості полягають у цілісному розвитку на основі триєдності: розуму, серця, волі: «виховання має бути спрямованим на досягнення єдності розвитку розумових, моральних і волевих якостей особистості» [11, с. 21].

В організації виховного процесу важливим аспектом являються фундаментальні проблеми етики, де питанням смислу життя, свободи, пошукам щастя була приділена вагома увага. «Шукаємо щастя по країнах, часах, статтях, а воно скрізь і заведи з нами: як риба у воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Немає його ніде від того, що воно скрізь. Воно подібне до сонячного саява – відхилили лише душу свою. Воно завжди штовхає у стіну твою, шукає проходу і не знаходить» [15, с. 11]. Філософ прагне шляхом діалогу своїх героїв у творі «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» спонукати читачів до роздумів, до внутрішнього діалогу, дати вичерпні відповіді на можливі запитання на етичні проблеми. Саме така діалогова форма важлива для пробудження інтересу до пізнання. «Про те, в чому полягає щастя... Премилосердна матінка наша природа і батько всілякої втіхи відчинив шлях до щастя кожному без вибору диханню... Але те біда, що не хочемо знати, в чому воно достеменно поселилося. Хапаємося і беремося за те, як за тверду нашу

основу, що прикрилося самим тільки гожим видочком. Джерелом нещастя є наша безпорадність: воно нас полонить, видаючи гірке за солодке, а солодке за гірке... Скажіть мені, що для вас найкраще? Коли відшукаєте це, то й щастя своє достеменно знайдете, тоді до нього й добиратися можна... Як на мене, найкраще, коли бути задоволеним усім» [15, с. 7]. У моральному вихованні Григорій Сковорода застосовує такі методи, як переконання і навіювання та опирається на етичні вчення Плутарха. Однією із заслуг філософа є те, що він етичну концепцію Плутарха започаткував у сфері практичної виховної діяльності. А такі етичні проблеми, як смисл життя, щастя він досліджував усе життя. «Живі проживаймо, друзі мої, життя наше, хай течуть безумні дні наші та хвилини. Про все потрібне для течії днів наших промишляймо, але найперше дбання наше хай буде про мир душевний, тобто про життя, здоров'я і про спасіння його. Яка нам користь дістати у володіння цілий Всесвіт, а душу загубити?» [15, с. 21]. Зокрема важливою умовою у пошуках смислу життя, справжнього щастя, душевного спокою Григорій Сковорода вважав саме дружбу, яка базується на духовних інтересах і моральних чеснотах людей. Згідно з переконаннями філософа, саме у вихованні, у творенні особистості він найбільш повно реалізував свої моральні прагнення і думки.

Ідея народності виховання є ключовою думкою освітянської традиції Костянтина Ушинського. Філософ-просвітитель розумів народність як індивідуальність кожного народу, зумовлену його історичними, природними, географічними умовами. Система виховання, яка створена на народних засадах і традиціях, має силу, якої не має жодна з найкращих систем, запозичених у інших народів і культур, тому що розвиває народну самосвідомість, впливає на мову, літературу, історію тощо. «Засноване на народності виховання розвиває у дітей почуття патріотизму, національної гордості, почуття обов'язку перед батьківщиною, привчає завжди ставити загальні інтереси вище особистих» [11, с. 67].

У своїй монографії «Людина як предмет виховання» Костянтин Ушинський розмірковує щодо важливості педагогічної діяльності. «Педагогів чисельно потрібно не менше, а навіть ще більше, ніж медиків, і якщо медикам ми довіряємо наше здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум дітей наших, ввіряємо їхню душу,

а разом з тим і майбутнє нашої Батьківщини» [17]. З цих позицій ключовим завданням виховання постають моральні цінності і патріотизм, тому формування дієвої любові до Батьківщини посідає визначальне місце у його системі морального виховання. Саме тому внесок Костянтина Ушинського з питань виховання, що ґрунтується на етичних знаннях, на ідеї народності тощо є цінним у сучасній освітянській традиції.

Етичні знання XX–XXI століття збагатили суспільство новим досвідом при вирішенні життєвих проблем, але тим самим і ускладнили їх, примусивши піддати сумніву норми, ідеали, цінності, способи їх обґрунтування і досягнення. Ослабла упевненість в авторитет будь-якої спроби насильницької боротьби людини за свої права, віру, інтереси, а відтак зростає дедалі більша довіра до засобів мирного вирішення протистоянь. Стало зрозуміло, що війна в якості способів вирішення конфліктів і протиріч згубна для людства. Треба погодитись, що не дали бажаних результатів і успіхи в полі розвитку науки та техніки, а тому дедалі більше зростає актуальність морального наповнення людської діяльності. Тому є логічним, що «Сьогоднішня потреба з'ясування шляхів гуманізації суспільства, світу людини, її ролі і місця в цьому процесі веде до етики як філософського способу пізнання моральних проблем і їх адекватного рішення. Відповідно, необхідність більш глибокого розуміння моральної свідомості, продукування її змістовних характеристик – найважливіша умова зростання впливу етики в системі сучасного філософського знання. Виросла значимість методологічних основ етики, здатної реалістично виражати моральну проблематику людства з урахуванням її минулого і теперішнього досвіду» [4, с. 5] – відзначає Віктор Гур у монографії. Як бачимо, актуалізується питання етичної культури, гуманізації життєво-ціннісних орієнтацій, від яких залежить вирішення глобальних проблем сучасного світу та свобод людини. У процесі освіти і виховання, наголошує Віктор Гур, етико-філософські знання налаштовані на основні цінності для формування гуманістичного світогляду особистості. При цьому навчати потрібно не лише розумінню глобальних проблем, а діяти морально, у такому разі відбувається самовизначення, самоствердження людиною себе як неповторної особистості. «Творча перетворювальна дія-

льність людей, рухомих моральною повинністю, цілепокладеність якої базується на ціннісному триєдинстві свободи, справедливості і солідарності, перетворює людину з об'єкта зовнішніх до його початкової екзистенціальної сили у вільний, відповідальний за формування суспільства суб'єкт. Лише така, яку направляють за морально-ціннісними масштабами діяльність дає людині можливість знайти справжній смисл свого життя і сформувати суспільні відносини на засадах істинного людинолюбства» [4, с. 85]. Треба погодитись, що особистість через самовизначення життєво-ціннісних орієнтацій відповідальна за хід суспільного розвитку, за формування активної життєвої позиції тощо. Таким чином, орієнтуючись на сучасні глобальні проблеми, Віктор Гур дає наступне визначення: «етика – це вчення про смисл життя і шляхи його реалізації через морально-ціннісні орієнтації, регулятивна ідея яких виражена імперативами моральної нормативності та закріплена в науково-теоретичних установках» [5, с. 6]. А тому етику необхідно вивчати з урахуванням її етапів розвитку і всіх світових тенденцій.

Ціннісні характеристики розуміння смислу життя допомагають на сучасному етапі теперішнім науковцям докорінно поліпшувати якість знання і виховання. Адже сферу освіти функціонально можна поділити на навчання і виховання, тому що навчання пов'язане з когнітивним сприйняттям, а виховання – з ціннісними орієнтаціями. «Головна причина того, що «світ людини» активно стає кризовим, полягає в тому, що прогресує диспропорція між технічними (технологічними) можливостями людини і її духовно етичним розвитком... Аналітики пишуть про кризу ідей, світоглядну кризу не лише окремої людини, а й всього суспільства» [1, с. 8]. У зв'язку з цим вивчення українських етичних традицій викликане турботою про збереження своєї країни, оборони її буття, діалогу з різними етичними культурами. Зокрема, бачення проблеми світоглядної компетентності розглядається крізь призму структури світогляду: світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння. «Зазвичай, як у науці, так і в освіті, починаючи зі школи й закінчуючи філософськими факультетами акцент робиться на перших трьох складових структури світогляду, які репрезентують його теоретичний аспект та орієнтують на формування належного світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. Що ж стосується практичного аспекту світогляду, який стає очевид-

ним лише у реальному відношенні людини до світу, то це має у умовчанню бути відповідним належному... Тому на рівні світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння людина має свободу для будь-якого світогляду. На цих структурних рівнях можуть збігатись різні світогляди різних людей та їхніх спільнот» [12, с. 38]. Зрозуміло, що у відношенні до світу людина й суспільство мають керуватись етичними принципами, моральними цінностями, моральними нормами тощо, які орієнтують на гармонізацію, збереження і процвітання людство.

В одному зі своїх інтерв'ю академік НАН України Мирослав Попович наголошував: «Сьогодні Україна переживає переломний період, коли докорінно змінюються основи суспільного буття і національної свідомості, а разом з ними – основні характеристики буття і свідомість кожної особистості... Ми всі прагнемо, щоб у нас була вільна країна, ми всі за те, щоб у ній панувала справедливість, щоб це була частина європейського культурного простору» [10, с. 6]. А відтак, втілення етичних знань, моральних цінностей, культуру етичного мислення у життя особистості можливе саме через освіту і виховання. «Свобода – це якість, властива насамперед освіченій частині суспільства, тому потрібно всіляко піднімати рівень освіти, вчити людей з розумом оцінювати будь-яку ситуацію. Люди мають знати не лише, що таке Україна сьогодні, а й її втрачені горизонти». Це ще раз підтверджує, що ретроспективний аналіз етичного знання в освітянських традиціях вимагає окремого ґрунтовного дослідження. При цьому, як зауважує Мирослав Попович, моральні цінності не можна відкладати на завтра, вони потрібні вже сьогодні [10, с.3].

Узагальнюючи доходимо висновку, що етичні знання в освітянській традиції слід розглядати в контексті історичної спадщини. З історії розуміємо, що етика на емпіричному рівні як учення описує мораль, а на теоретичному рівні її пояснює, що сприяє критичному осмисленню ціннісних критеріїв становлення етичного знання протягом його розвитку. В історичному ракурсі визнаємо, як етичні знання сприяють формуванню активної життєвої позиції особистості, орієнтують моральну свідомість на розв'язання особистісних і суспільних питань. Бачимо, як розвивались етичні знання продовж різних часових, культурних, національних, освітніх традицій, що дає

зможу виявити позитивні і негативні аспекти розвитку й обрати саме ті результати, які впроваджують в освітній процес гуманістичні морально-ціннісні орієнтації. «Духовність чи то людини, чи то спільноти проходить через минуле, теперішнє, майбутнє. Ось чому, ми відчуваємо внутрішній культурний, духовний зв'язок із нашими пращурами та нащадками, так само, як із нашими сучасниками. З цієї причини ми залишаємо повчальні настанови нашим дітям та онукам і шукаємо перлини мудрості в давно минулих часах» [3, с. 81].

Перспективи досліджень етичного знання освітянських традицій полягають в утвердженні чітких завдань щодо формування у молоді інтересу до постійного оновлення етичної культури, практичного удосконалення через регулювання моральних взаємин і гармонійного вирішення етичних питань. Водночас дослідження етичних знань, моральних цінностей, які відіграють важливу роль у формуванні етичної культури особистості через виховання, через освіту, через морально-духовну спадщину українського народу і всього людства є питаннями вічними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропосфера: сучасні інтерпретації / М. М. Кисельов, Т. В. Гардашук, С. І. Грабовський та ін. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2015. 192 с.
2. Аристотель. Нікомахова етика. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/aristoteles_nicomachean_ethics_ua.htm
3. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) : [монографія]. Київ : Центр практичної філософії, 2001. 216 с.
4. Гур В. И. Этическая концепция германской социал-демократии (историко-философский анализ: Бад-Годесберг, 1959 Берлин, 1989). Київ : Центр социальных исследований им. В. Старосольского, 1997. 256 с. (Серия: Библиотека «Основные ценности»).
5. Етика – вчення про смисл життя: навчально-методичний посібник / В. І. Гур, Т. М. Свідло, Н. В. Анацька та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2008. 80 с.
6. Етика : [навч. посіб.] / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Сташевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 224 с.

7. Етос і мораль у сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова та ін. Київ : ПАРАПАН, 2004. 200 с.
8. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
9. Кант И. Критика практического разума. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant_pr/01.php
10. Моральні цінності не можна відкладати на завтра, вони потрібні вже сьогодні (інтерв'ю з академіком НАН України М. В. Поповичем). *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 2. С. 3–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_2_3
11. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова, Н. М. Дем'яненко та ін.] ; під ред. А. М. Бойко. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 576 с.
12. Розвиток інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства / Є. Балджи, І. Драч, С. Калашнікова, О. Коваленко, С. Курбатов, Н. Невмержицька, О. Паламарчук, В. Рябченко, Л. Червона; за заг. ред. С. Калашнікової. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. 205 с.
13. Рябченко В. І. Вища школа України в загальноцивілізаційному контексті : соціально-філософський аналіз з позицій світоглядно-компетентнісного підходу. Київ : Фітосоціоцентр, 2015. 674 с.
14. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Київ : Основи, 1999 (2-е вид.). 608 с. URL: <https://www.rulit.me/books/moralni-listi-do-luciliya-read-205658-1.h>
15. Сковорода Григорій «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті». [Товариська розмова про душевний мир.] 1770-ті р. / Григорій Сковорода. Твори в двох томах. Т. 1. Трактати, діалоги. Київ : УНІГУ & НАН України, 1994. ст. 325–58. Електронна бібліотека української літератури КІУС. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Rozмова5.pdf>
16. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке и разделенная на пять частей. URL: https://librebook.me/ethics_demonstrated_in_geometrical_order
17. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології. Т. перший. URL: https://stud.com.ua/124612/pedagogika/ushinskiy_lyudina_predmet_vihovannya_dosvid_pedagogichnoyi_antropologii

REFERENCES

Anthroposphere: modern interpretations (2015). Nizhyn: Ed. PP Lysenko MM. [In Ukrainian].

Aristotle. (2002). *Nicomachean Ethics*. K. : Aquilon-Plusn_ethics__ua.htm [In Ukrainian].

Belanova, R A. (2001). *Humanization and humanization of education in classical universities (Ukraine – USA)* Kyiv: Center for Practical Philosophy, 216 p. [In Ukrainian].

Gur, V. I. (1997). *Ethical concept of German social democracy (historical and philosophical research: Bad Godesberg, 1959 Berlin, 1989)* : [monograph] / Victor Gur. K. : V. Starosolsky Centre for Social Research, 256 p. (Series: *Basic Values Collection*). [In Russian].

Ethics – the doctrine of the meaning of life (2008). K. : NTUU "KPI". [In Ukrainian].

Ethics: [teaching. aid.]. V. O. Lozova, M. I Panov, O. (2002). A Stasevskaya and others; for order. prof. V. O Lozov. K. : Jurinkom Inter, 224 p. [In Ukrainian].

Ethos and morality in the modern world. (2004). T. G. Abolina, A. M. Ermolenko, O. O. Kiselyova and others. K.: PARAPAN. [In Ukrainian].

Yermolenko, A. M. (2010). *Social Ethics and Ecology. The dignity of man is reverence for nature*. K. : Libra. [In Ukrainian].

Kant, I. *Critique of the practical mind*. Retrieved from Accessible at : https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant_pr/01.php [In Russian].

Moral values cannot be postponed for tomorrow, they are needed today (interview with Academician of the NAS of Ukraine M. V. Popovych). (2015). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, № 2*. P. 3-6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_2_3 [In Ukrainian].

Personalities in the history of national pedagogy. (2004). 22 outstanding Ukrainian teachers. A. M. Boyko (Ed). K. : VD «Professional», 576 p. [In Ukrainian].

Development of institutional potential of universities in the context of global leadership. (2017). E. Baldzhi, I. Drach, S. Kalashnikova, O. Kovalenko, S. Kurbatov, N. Nevmerzhytska, O. Palamarchuk, V. Ryabchenko, L. Red; for general ed. S. Kalashnikov. Kyiv: Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].

Ryabchenko, V. I.(2015). *Higher school of Ukraine in the general civilizational context: socio-philosophical analysis from the standpoint of ideological and otemptence approach*. K.: Phytosocenter. [In Ukrainian].

Seneca. (1999). *Moral letters to Lucilius*. Kyiv: Osnovy. Retrieved from <https://www.rulit.me/books/moralni-listi-do-luciliya-read-205658-1.html> [In Ukrainian].

Skovoroda, Hryhoriy. (1994). The conversation of five travelers about true happiness in life [Friendly conversation about peace of mind.] 1770s / *Hryhoriy Skovoroda Works in two volumes. Volume 1. Treatises, dialogues*. Kyiv: UNIGU & NAS of Ukraine, p. 325-58. Retrieved from <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Rozмова5.pdf> [In Ukrainian].

Spinoza, B. *Ethics, proven in a geometric order and divided into five parts*. Retrieved from https://librebook.me/ethics_demonstrated_in_geometrical_order . [In Russian].

Ushinsky, K. D. *Man as a subject of education. Experience of pedagogical anthropology*. Retrieved from https://stud.com.ua/124612/pedagogika/ushinskiy_lyudina_predmet_vihovannya_dosvid_pedagogichnoyi_antropologii . [In Russian].

Marina Storozhyk

Teacher, Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»; Kyiv, Ukraine; e-mail: m.iva@meta.ua ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6412-5182>

Ethical knowledge in the educational tradition

Abstract

The article reveals the essence of the socio-philosophical approach to ethical knowledge in the educational tradition. The unrestrained development of modern civilization leads to crisis situations that threaten the existence of human existence. And this makes it possible to answer eternal questions about the relationship between existing and proper, about the awareness of the actualization of ethics in socio-philosophical thought, in culture, in education. At the same time, theorizing and practical application of moral values in all spheres of social activity is actualized. An important task of ethics as an essential as-

pect of the modern educational tradition is the formation of a moral personality. Was made analysis of the historical development of morality, the history of formation and development of ethical theories, values, categories, concepts, stages of historical development of ethical thought, their relationship with the material and spiritual life of people and society. Disclosed the essence of ethical knowledge, moral principles, moral norms, life orientations is revealed, namely such knowledge plays a role in determining the direction of moral culture of a person, which is an indicator of the level of his socialization, the bearer of meanings of human existence. Updated the need to form an ethical culture, moral principles, moral norms used in national, political, environmental, economic, legal, social spheres, in the development of a culture of ethical thinking, which is able to solve the most morally difficult life problems. The ways of ethicization of education and man are determined. Thus, the tasks of ethics regarding its application in education, and hence in all spheres of human existence, are actualized.

Keywords: *education, ethics, ethical knowledge, moral values, moral personality, moral activity, life orientations.*